

Tarihsel ve Toplumsal Çerçeveseler Olarak Sınıflar

Mustafa Bayram Mısı

1. Giriş: Bir Yöntemsel Açıklık Yaratma Denemesi

Marx, "bugüne dek varolan bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir"(Marx-Engels, 1976: 28)⁽¹⁾ diyerek toplumun ve tarihin gerçek bir açıklamasının temelini atıyordu. Bu açıklama, toplumun birimsel⁽²⁾ bir bilgisini verecek ama o güne dek bu yolda atılmış kimi adımları bütünsel olarak içerip aşacaktı. Böylece açığa çıkan, toplumun bütünsel bir açıklaması yolunda, tarihsel zaman ve sosyolojik zamanın belirleyiciliklerini bütünleştirebilen, toplumu yalnızca sosyal bilim değil, içerebildiği bütün bilgi süreçleriyle açıklamaya çalışan Marksizm oldu.

Bu yazı çerçevesinde, Marksizm denildiğinde mevcut Marksizmler içinde bir ayrıma gidilmemekte ve kısaca bu giriş bölümünde çerçevesi çizilecek olan bir 'bütünsel Marksizm'den söz edilmektedir. Bütünsel Marksizm kavramı, aslında, sadece Marksizmler içinde bir Marksizme değil, esas olarak, toplumun birimsel bir açıklamasına hizmet ettiği oranda bütün

Marksizmlere işaret etmekte ve onları içererek aşma iddiasını güncelleştirmektedir. Her ne kadar bu yazının konusu değilse de, yazının eğildiği sorunun berraklaştırılabilmesi, yani Marksizmin toplumu açıklama girişiminde sınıf kavramının taşıdığı merkezi rolü gösterebilme amacının gerçekleşebilmesi için, Marksizmler alanına ilişkin bir ön tasnife ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz.

Bugün Marksizmler alanı, esas olarak, politik Marksizmler ve teorik Marksizmler olarak bölünmüştür. Burada sorun alanımız içinde olan teorik Marksizmler de, daha ziyade bir akademik kırılmanın (ya da sapmanın) sonucunda ekonomik indirgemeci, tarihselci ve yapısalcı Marksizmler olarak ayrılmıştır⁽³⁾. İki dışta tutulacak olursa, tarihselci ve yapısalcı Marksizmler içinde yürüyen tartışmadan doğan kimi kavramların toplumun birimsel bir açıklaması doğrultusunda fonksiyonel olduğu açıktır. Sorun bu kavramların, teorik bir soyutlama düzeyinde hangi toplumsal ve tarihsel analiz zemininde kullanılacağıdır.

Bu tür bir analiz zemininin tarifi için, 'tarihsel zaman' ve 'sosyolojik zaman' kavramlarına başvuracağız⁽⁴⁾. Kısaca betimlersek, tarihsel zaman ve sosyolojik zaman ayrımı tarih bilimi ve sosyolojinin edindiği nesnelere ilgilidir. Tarih bilimi toplumsal çerçeveleri verili bir anda değil, süreç içinde, yani değişimleri içinde nesne edinir. Sosyoloji ise, toplumsal çerçeveleri verili bir anda nesne edinir. Tarih bilimi toplumsal çerçevelerin bizzat kendisini hem sonuç hem de neden -süreç- olarak inceler; sosyoloji toplumsal çerçeveleri toplumsal çerçevenin kendisinden hareket ederek açıklar. Bu da her iki bilimin 'zaman' kavramının farklılaşmasını getirir. Tarihsel zamanlı sosyoloji, sosyolojik zamanlı sosyolojiden, tarihsel belirleyicilikleri varolan toplumsal yapıları çözümlerken; varolan toplumsal yapıları ayakta tutan nedensellikleri açıklarken kullanmasıyla ayrılır. Tarihsel zamanlı sosyoloji, bir gerçeklik olarak sosyolojik zamanı yok saymaz, aksine sosyolojik zamanda gözlenebilen bütünsel toplumsal çerçeveleri (yapılan) bilgi nesnesi edinirken, sosyolojik zamanın belirleyiciliklerini; toplumsal yapının iç nedenselliklerini açıklar ve aynı zamanda bu açıklamayı bir tarihsel nedensellik zincirinin bütünselliğine taşır. Bu yaklaşım, bizzat, bilme ile yapma arasındaki ilişkiyi bir dünyayı değiştirme ilişkisi olarak yeniden kurar: Marksizm, gözünü "o yer"e -ütopyaya- dikmiş bir bilimdir⁽⁵⁾ (Mısır,1998a). Sonuç olarak bütünsel Marksizm tarihsel ve toplumsal belirleyicilikleri açıklayan; bilimsel bilgiye merkezi rol veren bilgi süreçleri ve buna bağlanan dünyayı değiştirme pratikleri toplamı olarak nitelenebilir.

Tarihsel zaman ve sosyolojik zaman ikiliği çerçevesinde tartıştığımız sorun, bir başka düzeyde özne ve yapı ikiliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütünsel Marksizm, bu ikiliği gerçek bir ikilik olarak görmez; yapı ve özne birbirine bağlı, birbirini bütünleyen kavramlardır. Tarihsel materyalizm, Aydınlanmadan sonra içsel irade ve sorumluluk sahibi olan, tarih ve toplumun temel yapıcısı olarak yükselen ortodoks birey Özne kavramına ya da Althusser'deki biçimiyle, kendisi bir büyük Özne olan Yapı kavramına dayanmaz. Marx'a başvuracak olursak, ne öznesiz ve ereksiz bir süreç olarak tarih kavrayışına ne de ister birey ister kolektif olsun, nesnel koşullardan bağımsız özne kavrayışına ulaşabiliriz. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i'nin* birinci bölüm ikinci paragrafında, Marx, "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar." (1990:13) diye yazar. Toplumsal analize bir şekilde, aynı anda 'nesne' ve 'özne' olan, nesnel süreçlerde hem fail hem de maddi güç olarak bulunan bilinçli ve etkin tarihsel varlıkların rolünü dahil etmek gereklidir. Sınıf işte böyle bir varlıktır.

Yazının devamında, 'belirleme ilişkisi' üzerine kısa bir tartışmadan sonra, toplumsal bir vakıa olan 'sınıf'ı, hem bir nesne, hem de bir özne olarak tarihsel materyalist bir incelemeye tabi tutulacak, toplum hakkında

bilgi edinmek için – tarihselci ve yapısalcı Marksizmler arasında kısa bir gezinti ile – sınıf kavramının oynadığı merkezi rol üzerinde durulacak, nihayetinde, ikinci bölümde önerilen "toplumsal ve tarihsel çerçevesel olarak sınıflar" görüşü geliştirilerek savunulacaktır.

2. Toplumsal Sınıf Analizinde Ekonomik Olan ve Siyasal Alan

Marksizm toplumu bütünlüğü içinde, toplumun bölünmesini nesnel süreçlere bağlı olarak açıklar. Kimi Marksizm okumalarında, Marksizmdeki İngiliz ekonomi politığının girdilerine dayanarak daha çok "ekonomik olan"mış gibi gösterilse de, nesnel olan aslında sadece 'toplumsal ilişkiler'dir. Toplumun iç bölünmesi de nesnel olarak ancak toplumsal ilişkiler içinde gözlenebilir. Marksizm, bu iç bölünmeye ekonomik olanda bir temel ya da karşılık bulmakla yetinmiştir; toplum, son tahlilde ekonomik birimler olarak da gözlenebilecek 'sınıflara' bölünmüştür. Toplum iç dengesini sınıfların karşılıklı mücadelesi içinde kurmakta ve tarih de böylece sınıf mücadelesi tarafından üretilmektedir.

Açıklamanın bu kadar 'sınıf' kategorisinin 'ekonomik olan' karşılığı ile 'siyasal alan'daki özneliğinin –tarihsel özne– genel bir çerçevesinin çizilmesini gerekli kılmaktadır. Ekonomik indirgemeci açıklamaya göre, toplum sınıflardan önce 'altyapı ve üst yapı'ya bölünür. Altyapıda nesnel ilişkiler ve çıkarlar vardır. Bu nesnel ilişkiler ve çıkarlar, üstyapıya yansyarak, toplumun bütün üstyapısal örgütlenmesini –aile, hukuk, din, toplumsal bilinç ve siyaset, devlet vd.- belirler. Genelde sanıldığına aksine, tarihsel materyalizmin aynı zamanda toplumsal değişim için bir kılavuz olmasında önemli rolleri olan Lenin dahil siyasi yorumcuları, bu önermeyi bu denli bir indirgeme içinde benimsemeler. Lenin'e göre:

Sınıflar, birbirinden, tarihsel olarak belirli bir toplumsal üretim sisteminde işgal ettikleri yerle, üretim araçlarıyla olan (çoğunlukla yasalarla saptanmış ve formüle edilmiş) ilişkileriyle, emeğin toplumsal örgütlenmesindeki yerleriyle ve dolayısıyla elde ettikleri toplumsal zenginliğin boyutlarıyla ve bundan paylarını alma yöntemleriyle ayrılan büyük insan gruplarıdır. Sınıflar, biri belirli toplumsal ekonomi sistemi içinde işgal ettiği farklı yer nedeniyle diğerinin emeğine sahip çıkabilen insan gruplarıdır (aktaran Corntforth, 1997:56).

Bu analiz sınıfı ekonomik olana indirgemez, aksine, sömürü ilişkileri içinde birbiri ile mücadele halinde oluşan sınıflardan söz eder.

Bütünsel Marksizme göreyse sınıflar bizzat toplum içinde teşekkül ederler ve oluştuğlarında bütün toplumsal çerçevesel varlıklarını (karşılık ve etkilerini) hissettirirler. Ekonomik olanın, eğer sömürü ilişkisi olarak anlaşılır ise, 'sınıf'tan önce varolduğu da kabul edilebilir ama bu aynı

ekonomik olan bir toplumsal sınıf çerçevesi olarak bizzat toplum içinde oluşmadan bir sınıfın 'maddi' temeli olup olamayacağı bilinemez. Basit bir örnek, köylülük ya da küçük mülk sahipliği ekonomik bir karşılık taşıyor ama bunlar Marksist analizde 'sınıf' olarak nitelenmez, 'ara kategoriler' olarak nitelenir. Ekonomik karşılık toplumsal bölünmenin temeli olan sınıflaşmanın "toplumdan önceki, toplum altı temeli" değildir. Fakat bu, toplumsal bir sınıfın nesnel varoluşunun olmadığı anlamına gelmez.

Thompson'a atfedilen iradeci sınıf modelinin sıkıntıya girdiği nokta olarak sınıfın bu nesnel, bilinçten önceki varoluşu gösterilir. Thompson'un sınıf kuramı sınıfın kendinde durumunun da bir sınıf durumu olduğunu kabul etmemek dışında, burada savunduğumuz 'tarihsel ve toplumsal çerçeve olarak sınıf' kuramıyla pek çok özdeş noktalar taşır. Sınıfın tarihsel oluşumu sürecinde, kendinde ve kendisi için sınıf durumu arasında, sınıf olma kapasitesi -sınıf olarak tarihsel faillik kapasitesi-bakımından gerçek bir ayrılık vardır. Thompson'un kuramı ile burada benimsediğimiz açıklama arasında sınıfın kendinde durumunda da sınıf olduğunun kabulünde açığa çıkan gerçek bir ayrılıktan söz edebiliriz. Thompson sınıfın kendinde durumunu bir sınıf durumu olarak kabul etmez. Anderson'un vurguladığı gibi, en iyisi, Marx'la birlikte, toplumsal sınıflar kendilerinin bilincinde olmayabilir, ortak şekilde hareket edemeyebilir ve davranamayabilir ama hala, maddi ve tarihsel olarak sınıf olarak kalır, demektir (1998:65).

Fakat bu nesnel varoluşun kendisi, durağan olmadığı, en ampirik düzeyde, ekonomik çıkarlar alanında ve bir dizi kültürel çerçevede, hareket halinde gözlenebildiğine göre, örneğin Callinicos'un, sadece sınıf kuramı bakımından değil, toplumun bütünsel bir açıklamasını veren tarihsel materyalizm için bir temel kategori olarak üretim tarzını önermesi (1998:60), ya da Cohen'in (1998) tarihsel materyalizmi yapısal kategoriler olarak üretici güçler ve üretim ilişkileri kavramlarının içsel ilişkilerine indirgemesi gibi, esas itibarıyla yapısal olan açıklamalara başvurmayı gerektirmez. Bu, burada benimsenen tarihsel materyalizm yorumunun, *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı'nın* Önsöz'ündeki (Marx, 1992) tarihsel materyalizmin hala en tartışmalı özetinin tümüyle dışına düştüğü anlamına da gelmez. Burada gerçek bir çelişki varmış gibi görünmektedir, ama sadece görünmektedir.

Toplumsal ilişkiler ve tarih bir bütünlük olduğuna göre ve bu bütünlüğü açıklayacak tarihsel materyalizm aynı zamanda fail de olan bir nesne ile uğraşmak zorunda olduğuna göre, belirlenim ilkeleri bazı temel varsayımları gerektirir ki, bir dizi gerçek dolayımı başvurmak koşulu ile bu varsayım hala şudur:

Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradesine bağlı olamayan belirli ilişkiler kurar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasi üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur" (Marx, 1992:23).

Bu varsayımın en ortodoks savunusu yapısal bir açıklamayla Cohen (1998) tarafından geliştirilmiştir. Cohen'in yorumu gerçekten bir indirgeme içerir ve aslında özne de olan -tarih yapan- insanlar, sadece birer nesneye dönüşürler. Halbuki varsayım, "varlıklarının toplumsal üretiminde" diye başlar; koşulları -ilişkileri- kuran da bizzat insanlardır.

Şu halde, bütünsel Marksizme göre, 'ekonomik sınıf' ile 'siyasal sınıf-tarihsel özne' arasındaki bir "bölünme sorunsalı çerçevesinde" yapılacak bir açıklama yoktur. Bu sınıfların ekonomik olan bir karşılığı olmadığı anlamına gelmez, aksine, bütünsel Marksizm, 'nesnel sınıf çıkarı'nu ekonomik olanda bulur -ekonomik indirgemeciler karşısındaki en zayıf nokta budur zaten- ama çıkar ortaklığının toplumsal özneye dönüşümü tamamıyla -altyapısal ya da üstyapısal değil- toplumsal bir süreçtir. Ekonomik indirgemeci yahut daha çağdaş akımlardan post-Marksist (siyasal ya da söylem indirgemeci) yaklaşımlar ise ancak böyle bir bölünmeyi temel alıp açıklamalarını bunun üzerine kurarlar.

2.1. Bölünme Sorunsalı: Ekonomik İndirgemeci ve Söylem Kurucu Analizler

Ekonomik indirgemecilik, siyasal sınıfları ya da tarihsel özne olarak sınıfları ekonomik bölünme içinde tanımlar ve bu yüzden ekonomik sınıfların tarihsel özne olarak karşılıklarının -siyasal alandaki- oluşma süreçlerini incelemeyi dert edinir. Bu incelemenin kendisi, günümüzde, "sınıf daha çok ekonomik özne olarak ele alan, dolayısıyla sınıf ilişkilerini üretim ya da mülkiyet ilişkilerinin dolayimsız bir sonucu olarak gören geleneksel yaklaşımların eksikliği"nin (Öngen, 1994:205) görülmesine yol açar ve böylece sınıfın toplumsal dönüşümde oynadığı rolün sorgulanmaya başladığı görülür. Öngen'e göre bunun sonucunda ekonomik indirgemeciliği aşan bazı farklı yaklaşımların çıktığı söylenebilir. *İlki*, altyapı ve üstyapı süreçlerini toplumsal bütünlük olarak görmek yerine bölmeye devam eden ama üstyapıyı altyapının basit bir yeniden üretimi saymayan yaklaşım; *ikincisi*, yapısalcı akım olarak bilinen ve ekonomik belirlemeyi 'son tahlilde' kertesine indirgeyerek, "sınıf mücadelesi süreçlerini altyapı ve üstyapının birliği çerçevesinde ele alan, siyasal etkinlikleri artık değer üretiminin gerçekleştiği emek sürecinden başlayan, üstyapı düzeyindeki siyasal ilişki ve pratiklere kadar uzanan bir

toplumsal ilişkiler sistemi olarak değerlendiren" (Öngen,1994:224) (Althusser, Poulantzas) yaklaşım; üçüncüsü, 'sınıf' kavramının kendisini sorgulamaya başlayarak, sınıfları bölen "nesnel çıkarın olmadığını, çıkarın ancak topluluk içi oйдаşma, ya da söylem içinde kurulabileceğini" öne sürerek "toplumsal özne konumlarını ancak karar alma yeteneğine ve belli araçları harekete geçirme gücüne sahip bulunan toplumsal gruplarla sınırlayan"(Öngen,1994:208) (Hindess) ya da bizzat toplumsal öznenin "söylem içinde kurulacağını"(Laclau, 1995:101) öne süren (Laclau, Mouffe) yaklaşım; dördüncüsü, sınıfları ekonomik birimler olarak kabul eden ama bir dönem oynadıkları tarihsel rolü artık yitirdiklerini düşünen (Gorz, Giddens) yaklaşım (bu yaklaşım içinde toplumsal değişim fikrini hala savunan ama aynı şekilde işçi sınıfının varlığını tanımakla birlikte artık bir devrimci rol oynayamayacağını öne süren eleştirel kuram -Marcuse vd. ya da genel olarak Frankfurt Okulu- sayılabilir ama toplumsal değişimdeki ısrarı ile diğerlerinden ayrılır); sonuncusu ise, Öngen'in tasnifinde yer almasa da burada önerdiğimiz, "sınıfları" tarihsel ve toplumsal çerçeveler olarak ele alan (bütünsel Marksist) yaklaşımdır.

Üstyapının altyapının basit bir etkinliği olarak görülmemesi, aslında Marksizme içkindir. Hatta, Engels'in Marksizmin öğrenilmesine ilişkin pedagojik kolaylıklar sağlayan kimi yapıları dışında Marksizmin temel metinlerinde böyle bir ayrımın yapıldığı ileri sürülemez. Aynı şekilde, Marx'ın teorisini doğrulamak için toplumun ekonomik bir açıklamasını yetkinlikle gerçekleştirdiği de doğrudur; bu onun biliminin tarihsel ve sosyolojik karakterini ortadan kaldırmaz. Marksizmin bu ekseninde gelişen bir dizi yorumundan söz edilebilir. Örneğin Gramsci, yapı ile üstyapı arasında belli bir bölünme ilişkisini muhafaza etmekle birlikte, üstyapıya belirli bir rol verir. Hatta, Bobbio'nun ve Portelli'nin iddialarına göre, Gramsci, Marx'ta sosyo-ekonomik yapı bir öncelik taşımasına rağmen, üstyapıyla altyapıyı, eşit derecede belirleyici iki uğrak, iki yapısal uğrak olarak eşitlemiştir (Portelli, 1982:60). Yapısalcı okulun genelde Gramsci'den etkilendiği varsayılır. Gramsci'nin üstyapıya 'yapısal' bir rol vermesi gibi, yapısalcılar da sorunu daha çok 'kendi için sınıf' sorunsalı bağlamında tartışmışlardır. Poulantzas, *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (1992) adlı çalışmasında, "genel olarak ekonominin son kertede belirleyiciliği tezinin her toplumsal formasyon için geçerli olup olmadığı sorusunu" belirginleştirmekte, soruya "sınıf mücadelesi: maddi sınıf çıkarları" lehine ama düzey olarak ekonomi aleyhine bir cevap vermektedir. Feodaliteyi örnek göstererek, onu bir toplumsal formasyon olarak "yeniden üretme gücünü" taşıyan esas yapının askeri-siyasal yapı -devlet- ve uygulamalar -ekonomi dışı zor- olduğunu öne sürmektedir. Asya tipi üretim tarzında ise, belirleyiciliği tümüyle devlete bırakmaktadır (Çeçen,1997:123). Poulantzas'a göre "yapılar ve uygulamalar kadar iktidar ilişkileri de basit birer etkiel bütünlük oluşturmayıp, son kertede

ekonomik iktidar tarafından belirlenen, kompleks ve yerinden çıkmış ilişkiler oluştururlar. Politik veya ideolojik iktidarlar ekonomik iktidarın basit birer etkinliği değildirler" (Poulantzas, 1992:114). Bu yüzden, "ekonomik düzeyde bir iktidar kaybı bir sınıfın özgül ekonomik çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesinde bir azalışa, doğrudan politik ve ideolojik iktidar kaybına yol açmaz ya da tersi" (Poulantzas, 1992:120).

Poulantzas, tekelci kapitalizmdeki belirleyicilik ilişkileri için de şu gözlemi yapar: "Tekelci kapitalizmin ayrımcı özelliği ağırlığın siyasal yöne, yani devlete doğru kaymasıdır, rekabetçi aşamanın belirgin özelliği ise ekonomik yönün belirleyici olmasının yanı sıra başat rolü de oynamasıdır" (1992). Böyle bir yaklaşımın sınıf ilişkileri açısından önemi, ekonomik sınıf ile siyasal sınıfı ayırtırmayı giderek gereksiz hale getirmesi, sınıf sınıf mücadelesi süreçleriyle birlikte ve ondan kopmaz bir biçimde ele alması ya da gerçekleşir -açığa çıkar- varsaymasında yatar (Öngen, 1994: 224). Aynı şekilde bu varsayım, Poulantzas'ı "sınıfları sınıf mücadelesi içindeki yerler" olarak tasavvur etmeye götürür (1994: 225).

2.2.Hegemonik Sınıf Kapasitesi

Sınıfların ontolojik gerçekliğini ekonomik birimlerden öteye, siyasal-toplumsal öznelğe taşıdığımız zaman karşımızda, sınıf adlı toplumsal çerçeveyi hangi mayanın bir arada tuttuğu sorusu belirir. Yapısalcı okulun kısmi bir cevabını yukarıda vermiştik; Gramsci, geliştirdiği yapı-üstyapı modeline "hegemonya ve tarihsel blok" gibi kavramları ekleyerek sorunu çözmeye çalışır. Gramsci'ye göre, sivil toplum üstyapının temel bir momentidir. Gramsci'nin düşünce sistemi içinde, üstyapıda yer alan sivil toplum onaya dayanmasına karşın, politik toplum baskıya dayanır. Üstyapı içerisinde sivil toplum ile politik toplumun birliği, kendisini bir başka bağlamda onay ile baskının birliği şeklinde ortaya koyar (Aksoy, 1992:150). Şu halde, sınıf mücadelesinin rolü, hegemonya süreçlerini etkilemek olarak belirir; sivil toplum içinde egemen sınıf yerine işçi sınıfının hegemonyası -tarihsel blok- tesis edilmelidir ki, dönüşüm gerçekleşebilsin. Zira, toplumdaki rıza, başlangıçta zorla kurulsa da, burjuva egemenliğinin belli bir aşamasında gönüllüdür. Burjuva egemenliğine karşı direniş, burjuva hegemonyanın çeşitli biçimlerine karşı direniştir (Öngen, 1994: 224).

Sınıfın üretim sürecindeki konumu ile toplumsal konumu arasındaki ilişkiyi açıklamak için çağdaş kuramcılar tarafından sınıf çıkarı ve sınıf kapasitesi kavramları kullanılmaktadır. Buna göre, çıkar (gerçek çıkar) toplumsal-siyasal özneyi önceler. Bu fikri post-Marksistler reddetmektedir. Post-Marksistler, çıkarın da söylem içinde tesis edildiğini düşünmektedir. Gerçek çıkarların toplumsal sınıfları öncelediğini kabul edenler-

den bazıları ise artık 'işçi sınıfı'nın 'nesnel çıkarları'nın toplumun değişmesi yolunda olmadığını, hatta sınıfın başka bazı -etnik, cinsel, dinsel, kültürel vd.- bölünmeler yoluyla iç farklılaşma yaşayarak gerçek çıkarların ancak bu bölünmeler esasında temsil edilebildiğini öne sürmektedir. Başka bazı yazarlar ise sınıf çıkarlarının ancak temsil stratejileri yoluyla (parti, sendika vb.) nesnel bir gerçeklik kazandığını öne sürmektedir (Öngen, 1994: 211). Öngen'e göre,

Nesnel sınıf çıkarları, sınıf mücadelesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü karar alma ve eyleme geçme süreçlerinin biçimlenmesi, sınıf çıkarlarının gerçek kabul edilip edilmemesine göre değişmektedir. Eğer işçi sınıfının kolektif hareketinin gerisinde nesnel çıkarların olduğu kabul edilirse, bu çıkarlara dayanarak harekete geçecek toplumsal öznelere (sınıflara) dayanan stratejilere; yok eğer sınıf çıkarları ancak eylemden veya söylemden sonra gerçeklik kazanan bir olgu ise, bu kez ortak gereksinimler doğrultusunda birlik oluşturma kapasitesine sahip bazı toplumsal gruplara dayanan stratejilere (örneğin kadın hareketlerini, çevrecileri, marjinalleri de içine alan halk hareketlerine, popüler cephelere) öncelik verilecektir (1994:212).

Öngen'in açıklaması, 'çıkâr' ve 'kapasite' kavramlarının ayrıştırılması üzerine bina edilir. Öngen'e göre bu ayrıştırma yapılırsa, önsel olarak kabul ettiği sınıfların ekonomik ve siyasal varlığı arasındaki ilişki tarif edilebilecektir. Fakat Öngen yapıtında çıkâr ve kapasite kavramını seçikleştirmemiştir. Çıkâr kavramını Wright'a başvurarak, yakın ve uzak çıkâr (yakın çıkâr, ekonomik ve pragmatik nitelikli gündelik beklentiler; uzak çıkâr, nesnel ve uzun dönemli sınıf çıkarı) olarak ayrıştırmakta, yakın çıkarlar karşısına uzak çıkarların konulmasını sınıf bilincinin olanakları açısından önemsemektedir. Kapasite kavramını ise, Lembcke'ye başvurarak, kapitalizmin temel toplumsal ilişkilerini dönüştürmek için proletaryanın kendi sınıf çıkarları doğrultusunda (kapitalist sınıfın çıkarlarına karşı) hareket etme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Daha sonra kapasite kavramını da Wright'ın kavramlarıyla yapısal ve örgütsel kapasite olarak ayrıştırmaktadır. Thornborn ise sınıf kapasitesini, işçi sınıfının içsel olarak sahip olduğu kapasite ve hegemonik kapasite olarak ayırmaktadır. Hegemonik kapasite, "sınıf kapasitesinin (sınıfların güçlerini harekete geçirme yeteneklerinin) birbirinden bağımsız olmadığını, daha doğrusu kapitalist sınıfla işçi sınıfı kapasitelerinin ancak birbirine bağılı olarak gerçekleşebildiğini gösteren bir kavramdır"(Öngen, 1994: 216). Kapasiteyi nelerin etkilediğine dair değişik yaklaşımlar vardır. Wright, kapasiteyi sınıf içi bölünmelerin etkilediğini belirlerken, bazı yazarlar kapasiteyi kültür gibi bir tür toplumsal kimya işlevi gören süreçlerin kurduğunu, bazıları ise kapasiteyi sınıf bilincinin oluşturduğunu

varsaymaktadır (Öngen,1994:220). Bütün bu yaklaşımların önemi, ekonomik birimler olarak sınıfların siyasal özneler olarak açığa çıkma süreçlerine yönelik açıklamalar geliştirme kaygısında yatmaktadır.

3. Tarihsel ve Toplumsal Bütünlükler (Çerçevesi) Olarak Sınıflar

Bütünsel Marksizm, sınıf tarihsel ve toplumsal bir bütünlük olarak tarif etmektedir. Elbette, bu bütünlük içinde belli bir toplumsal formasyonda açığa çıkan (oluşan, kurulan) sınıfın 'nesnel çıkarlarının' önemli bir rolü vardır. Bu, tarihsel bütünlük içinde kimi zaman çok zayıf bir bağ haline de dönüşse bile sınıf, nesnel olarak sınıf olma niteliğini yitirmez.

Sorunu açıklamak için dünya-evrensel sistem olarak kapitalizmin kuruluşunda işçi sınıfının oluşumuna -elbette, çok kısa ve kısa olduğu ölçüde de kabaca- bakabiliriz. İşçi sınıfı öncelikle ekonomik bir birim olarak doğmuş ama ekonomik mücadelesi içinde -sendikalizm- sonuç alamayınca siyasal olarak örgütlenmiştir. Başlangıçta daha çok ekonomik çıkarlara dayanır gibi görünen bu süreç, zamanla siyasal mücadelesi içinde kaynaşan ve kurulan daha büyük bir toplumsal bütünlük yaratmıştır. İşçi sınıfı siyasal mücadelesi içinde bazı gelenekler ve kurumlar yaratıkça toplumsal bütünlük olarak sınıf da artık ekonomik çıkarlarından öteye bir varlık -ontolojik bütünlük- haline dönüşmüştür. Böylece, ekonomik çıkarları işçi sınıfı için ilk baştaki kurucu rolünü yitirmiş, siyasal mücadelesi içinde edindiği deneyimler, verdiği ölümler ve edindiği tarihsel çıkarlar -özgürlük, eşitlik, dayanışma ya da genel olarak sosyalizm- bu bütünlüğün yeniden üretimi için vazgeçilmez koşullar, tarihsel belirleyiciler haline dönüşmüştür. Buna 1 Mayıs gösterileri ve bunun kazanılması için verilen mücadeleler örnek gösterilebilir. 1 Mayıs bir kez kazanılmakla artık, sınıf yeniden üreten bir tarihsel temsil haline dönüşür. Türkiye'de de devrimci politik hareketlerin 1 Mayıs'ın yasal ya da meşru bir biçimde kutlanamadığı bundan kısa süre öncesine kadar, her şeyleri pahasına bu gün için mücadele etmeleri gayet anlaşılır bir işçi sınıfını 'oluşturma' mücadelesiydi. Varsayımsal olarak 'işçi sınıfı partileri' de bu tarihsel taşıyıcılığı üstlenen başka bir toplumsal birimdir. Üstelik, sınıf bir kez örgütlerini yaratmakla, bu türlü -sınıf olarak (ki, bu artık tarihsel ve toplumsal çıkarlarını bütünlüklü talepler manzumesi olarak ifade edebilen yani yeni bir dünya isteyen bir tarihsel-toplumsal öznedir)- varlığına tarihsel bir süreklilik kazandırır. Şu halde, ekonomik olanın yeniden üretimi ancak sömürü ilişkisinin yeniden üretimidir ama buna bağlı olarak ideolojik-politik-kültürel ve dahi diğer toplumsal süreçlerin yeniden üretimi (sınıfın bizzat kendiliğinden varlığı ya da örgütlü varlığı aracılığıyla) "işçi sınıfının tarih-toplumsal yeniden üretimi"dir. Böyle bir çerçeve, bizi ekonomik olanla siyasal alan karşılığında kurtarır. Dikkat edilirse, *ekonomik alandan değil, ekonomik olandan ve siyasal olandan değil siya-*

sal alandan söz edilmektedir. Sadece bu bile, sınıfın anlaşılmasındaki bazı parametreleri sunar; ekonomik olan sınıfın ontolojik varlığında bir parçadır, bu parça ancak siyasal alanda bir "nesnel çıkar" olarak ifade edilebilir; elbette sınıflar ekonomik özneler olarak da bilinçli hareket edebilir -aksi, bireysel/ toplu iş sözleşmesinin gözardı edilmesi olurdu.

Ekonomik indirgemecilerin gözardı ettiği şey, toplumsal kurum ya da olayların bir kez oluştuktan sonra, gelecek toplumsal (bir gün ya da bir ay ya da on yıl sonra vs.) yapıyı etkileyecek bir belirleyici mahiyet kazandıklarıdır. Enternasyonal kurulduktan sonra, işçi sınıfı ekonomik olana indirgenemeyeceği gibi, sadece onunla da tanımlanamaz. Enternasyonal artık işçi sınıfının ontolojik bir parçası haline dönüşür. Bu burjuva sınıfı içinde öyledir; burjuva devleti, burjuva sınıfını toplumsal bir bütünlük haline getirir.

Kapital'in üçüncü cildi, *Sınıflar* diye bir başlıkla biter. Fakat, bu başlık altındaki bölüm sadece bir kaç paragraftan ibarettir (Marx, 1990a). Bu yüzden konu sınıf kuramı olduğunda Marx'ın Fransız Üçlemesi'ne (*Fransa'da Sınıf Savaşları, Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, Fransa'da İç Savaş*) başvurmak kaçınılmaz olmaktadır. Marx, her üç metinde de Fransa'daki sınıfları toplumsal ve siyasal mücadeleleri içinde analiz etmektedir. Üçleme'deki, burada ileri sürülen tezi destekleyen en önemli sav, sınıfların birbirleri ile mücadele içinde oluştuğu savıdır. *Kapital*'de de Marx, sermaye ve emek gücünü, burjuvazi ve işçi sınıfını kendinde şeyler olarak tanımlamaz, bu yönde bir kez bile tanımlama çabasına girişmez; sermayeyi emek gücü ile olan ilişkisi, işçi sınıfını da burjuvazi ile olan ilişkisi içinde betimler. Üçleme'de de sınıflar karşımıza, birbirleri ile mücadele ederken çıkar; *18 Brumaire*'de mesela köylüler bir sınıf olarak görülmez. Aynı köylülerin, bir sonraki tarihsel dönemde -emperyalizm-, ulusal kurtuluş savaşları içinde bir sınıf olarak davranmadıklarını Üçleme'nin mantığı ile iddia etmek güçtür.

Marx, Kugelmann'a yazdığı 23 Kasım 1871 tarihli mektupta da şöyle der:

(...) içerisinde işçi sınıfının egemen sınıflara karşı bir sınıf olarak ortaya çıktığı ve onlara dışardan baskı ile boyun eğdirmeye çalıştığı her hareket, bir siyasal harekettir. (...) Ve bu şekilde işçilerin tek tek iktisadi hareketlerinden bir siyasal hareket, yani kendi çıkarlarını genel bir biçim içerisinde, genel, toplumsal olarak zorlayıcı kuvvete sahip bir biçim içerisinde dayatmayı amaçlayan bir sınıf hareketi doğar. Bu hareketler belli bir ölçüde bir ön örgütlenmeyi öngörülse de, bunlar, bir yandan da, aynı ölçüde, bu örgütlenmeyi geliştirmenin bir aracıdırlar (Marx ve Engels, 1977: 506).

Buraya dek ileri sürdüklerimizin, tarihsel materyalizmin bu sonuca ulaşmada şu ya da bu düzeyde katkısı olabileceğini varsayabileceğimiz

çağdaş yorumcularının, özellikle Thompson, Cohen ve tartışmaya katıldığı oranda Anderson'un ileri sürdüğü sınıf tanımlarıyla ne ölçüde uyuşup uyuşmadığını belirlemek gerekiyor.

Marx'ın kendinde, yapısal yerler olarak sınıflardan söz ettiğini iddia etmek güçtür. Bu yüzden Cohen, "proleter, kendi yaşam araçlarını elde etmek için kendi emek gücünü satması gereken bağımlı üreticidir" (1998:94) diye bir tanımlamaya giriştiğinde sınıfın ontolojik bütünlüğünün anlaşılması yolunda sadece küçük bir adım atmış olmaktadır. Bu adım, sınıfı yapısal bir yer olarak tanımlamak eğilimini sonraki adımlarda iyice belirginleştirdiğinde, düpedüz yanlış bir adım olarak kalmakla yüzleşir. Nitekim, Cohen bu yoldan yürür. Bu yol yerine önerdiğimiz yeni yol, yani sınıfların sömürdeki kökenleri sayesinde zorunlu olarak birbirleri ile ilişki içinde görüldüğü Marksist sınıf kuramı, Callinicos'un tarifi ile, "toplumsal derecelenmeleri tanımlamakla değil, toplumsal değişimi açıklamakla ilgilenir" (1998:71).

Thompson'un, sınıftan önce sınıf mücadelesinden söz etmesi, eğer bu ikinci yoldan yürümek şeklinde anlaşılırsa, tarihsel ve toplumsal çerçeveler olarak sınıflar kuramı Thompson'la, iradeci sapmaları haricinde, 'oluşum halindeki sınıflar' yaklaşımında uzlaşır. Thompson'la sınıf mücadelesini açıklamak konusunda anlaşmak ise daha zordur. İngiliz Marksizminin (Anderson ve Callinicos dahil) *Kapital*'deki ekonomik olana ilişkin bir dizi tezi, başta emek-değer kuramı olmak üzere örneğin, karların düşme eğilimi yasasını da, terketmiş olması, bu anlaşmayı imkansız kılar. Bir sınıf elbette ekonomik olandan ibaret değildir. Ama sınıf mücadelesi ile sömürüyü denkleştirerek Ste Croix kadar (Callinicos, 1998:70) ileri gitmesek bile, sömürünün sınıf mücadelesini açıkladığını söylemek; sınıf mücadelesinin, savaşan taraflar arasında sınıf bilinci olmasa dahi gerçek çatışmalardan oluştuğunu vurgulamak gerekiyor.

Anderson'un Thompson'u, "sınıf bazı insanların (miras olarak devraldıkları veya paylaştıkları) ortak deneyimleri sonucunda aralarındaki çıkar birliğini hissedip ve çıkarlarının kimliğini kendilerinin arasında eklemeyip bunu kendi çıkarlarından farklı (ve genellikle kendi çıkarlarına karşıt) çıkarlara sahip insanlara karşı ifade etmeye başladıkları anda oluşur" derken iradeci bulması anlaşılır ve doğru bir eleştiridir (1998:62). Fakat eleştirinin bütünsel sınıf oluşumlarının gözlenmesinde önemli bir yeri ve payı olan üretim araçlarının nesnel bir ilişkisi olarak sınıf önerisini giderek merkezine almaya yönelmesi kabul edilebilir değildir (Anderson, 1998:63).

Burada benimsenen içeriğiyle sınıfın bütünsel bir açıklaması Ste Croix'in önerisini daha çok anlaşılır bulacaktır:

Sınıf (aslen bir ilişkidir), sömürü olgusunun kolektif toplumsal ifadesi, sömürünün bir toplumsal yapıdaki somutlanma yoludur. Sömürü ile kastettiğim, başkalarının emeğinin ürününün bir kısmının sahiplenilmesidir. Bir sınıf (belirli bir sınıf) bütün toplumsal üretim sistemindeki konumlarıyla özdeş kalmış, her şeyden önce üretim koşullarıyla (yani üretim ve emek araçları) ve diğer sınıflarla ilişkilerine göre (öncelikle mülkiyet ya da denetleme derecesi bakımından) tanımlanan bir topluluk içindeki kişiler grubudur. Verili bir sınıfı oluşturan bireyler kendi kimliklerinin ve bir sınıf olarak ortak çıkarlarının tamamen ya da kısmen bilincinde olabilir ya da olmayabilir ve böyle diğer sınıfların üyelerine karşı düşmanlık hissedebilir ya da hissetmeyebilir (aktaran Callinicos, 1998: 69).

Bu noktaya kadar gelmeyi başardığımızı göre, burada benimsenen tarihsel ve toplumsal çerçeveler olarak sınıf kuramının, Thompson'dan, Marksizmin kalbine yerleştirmek üzere değil ama sınıfları açıklamak için neredeyse eşit düzeyde devralarak kullanmak zorunda kalacağı bir kavramla, 'deneyim'le devam edebiliriz. Bir sınıf, kendi oluşumunu, mücadelesinin her düzeyinde (ekonomik, kültürel ve siyasal) edindiği deneyimlerle sürdürür. Bir üretim tarzından, öteki üretim tarzına geçene dek, sınıf oluşumu deneyimlerin sürekliliği esasında sürer.

Özellikle vurgulamak gerekir ki, deneyim kavramını Marksizmin merkezine yerleştirmek üzere, mesela Thompson'ın yaptığı gibi, genel olarak bilgi üzerine olan bilgimizi de açıklamaya yarayan anahtar bir kavram olarak kullanmıyoruz⁽⁶⁾. Thompson'a göre deneyim kavramı aracılığıyla yapı sürece dönüşür ve özne tarihe yeniden girer (Thompson, 1994: 264-5).

Deneyimden anladığımız, bir bütün olarak, sınıf oluşumu sürecinin bir yandan ekonomik ve siyasal mücadelelere, diğer yandan da bu mücadelelere doğrudan bağlı olmaksızın (örneğin, gündelik çalışma vd. ilişkileri içinde) sınıfı oluşturan bireylerin kendinde varlığına bağlanan kültürel yeniden üretimlerine sıkı sıkıya bağlı olduğudur. Deneyim kavramı, sınıf oluşumu sürecinin işçi sınıfı kurumları ile bağlantısını kurmamıza, işçi sınıfı partilerinin işlevini kavramamıza (ve hatta organik aydınlarının siyasal önemini anlamamıza) da yardımcı olur. Thompson, *The Making of the English Working Class*'ta, İngiltere'de 1832'de işçi sınıfının oluştuğunu, şu sayılan güçlü tabanlı ve özbilinçli işçi sınıfı kurumlarının varlığını gerekçe göstererek öne sürer: "... sendikalar, dostluk dernekleri, eğitsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütlenmeler, periyodik yayınlar: işçi sınıfının entelektüel gelenekleri, işçi sınıfının topluluk kalıpları ve işçi sınıfının hissetme yapısı." (aktaran Trimberger, 1999: 223).

4. Sonuç Yerine: Sınıf Bilincinin Olanakları

Bütünsel Marksist bir sınıf kuramının karşı karşıya kaldığı sorun, sınıf bilincinin edinimidir. 'Deneyim' kavramı, bunun için en uygun açıklamayı sunmaktadır. Bir sınıfın deneyimleri, salt ekonomik ya da siyasal mücadele süreçlerine değil, kültürel varoluş biçimlerine kadar yaygınlaştırılabilir. Bir sınıfın sınıf bilinci edinmesi bütün bu deneyim alanlarındaki sınıf oluşumu süreçlerinin bütünleşmesinden geçer. Eğer Lenin'in kendinde sınıf ile kendisi için sınıf arasındaki süreçte partinin müdahalesi önerisi, bir deneyim bütünleştirilmesi önerisi olarak anlaşılır ise, bunu yapabilecek tek yoğunlaşmış araç da parti olduğuna göre, bu öneri, bütünsel Marksist bir sınıf kuramı içinde rahatlıkla yer alabilir.

Teori, pratikle etkileşimi içinde kurulmalı ve sınanmalıdır. Sanırım Lenin'in yaptığı budur. Teori ile pratik arasındaki bu ilişki, doğrudan teorinin pratiği etkileme olanaklarını da gösterir. Şu halde sınıf bilincine ilişkin yapılacak çıkarımlar, hem bir toplumsal bilinç biçimi olarak Lenin'in kendiliğinden sınıf bilinci dediği şeyi; ortak sınıfsal deneyimlerin sonucunu merkezine almalı hem de bizzat açıklamanın kendisi sınıf bilincini kurucu işlev görmelidir. Jakubowski, Lenin'in örgüt teorisini eleştirir. Füretiler, eleştiriyi şöyle özetler: "1. Lenin'i, teoriyi mücadeleden yalıtarak, teori ve pratiğin birliğini kırmakla suçlar, 2. Proletarya kendi başına yalnızca sendikal bilinç edinebilir şeklindeki Lenin'in görüşünün yetersiz olduğunu ileri sürer, 3. Marksizmin işçi sınıfından kaynaklanan bilincin iki biçiminin birliği olduğu, bu nedenle de dışarıdan taşınmasına gerek olmadığı noktasında direnir" (aktaran Mısı, 1998). Jakubowski'nin bu müdahalesi bazı haklı yanlar taşısa da önyargılı bir Lenin okumasıdır. Fakat kesinlikle haklı olan yanlar da vardır. O da, bizzat Marksizmin de 'sınıf bilinci' içine dahil olduğu ve bunun birincil kaynağının da işçi sınıfının sınıf olarak mücadelesi olduğudur.

Bilinç doğrusal, kümülatif bir yoldan değil, özgün deneyimlerle ilgili olarak somut bir biçimde gelişir. Toplumsal gelişimin bir aşamasında gelişen kavrayış, başka bir zaman ve mekanda onun uygunluğunun garantisini alamaz -eğer öyle olsaydı, dünya devrimi çok uzun zaman önce başarıya ulaşırdı. Burası, örgütün önemli olduğu noktayı gösterir; örgüt kurumsal olarak deneyimleri kendi hafızasında saklar ve bu bakımdan sınıf bilincinin kurulmasında belirleyici bir işlev görür. Kendiliğinden hareket, devrimci kalkışmalara dahi girebilir ama yenilgi dönemlerinde bunu taşıyamaz. Elbette gericilik dönemlerinde örgüt de karşı devrimci ideolojik saldırılara karşı bağımsız değildir, yani örgüt de bundan etkilenir ama örgüt, teorinin yani sınıf bilincinin dile getirildiği bir biçim sağlamakla, geçmişin deneyimlerinin önemini bugünün ve geleceğin sorunlarına ilişkin olarak değerlendirebileceği bir çevre sağlar: işçi sınıfı

kendiliğinden, kendi tarihinin farkında değildir -bu farkana varış, parti çevresi aracılığıyla canlı tutulur.

Burada, işçi sınıfının -bir üretim tarzından, öteki üretim tarzına geçene dek, deneyimlerin sürekliliği esasında- sürekli bir oluşum içinde olduğunu benimsememiz, proletaryanın tarihsel bir özne olarak nihai teşekkülünün sınıf bilinci edinmesi yoluyla olacağını vurgulamayı özellikle gerektirir. Sınıf bilinci sorununun sınırlarının, toplumun varolan çatışma içindeki durumu tarafından çizileceği açıktır. Bu durumda, sorunun entelektüel bir çözümü, yani "model-inşacı" bir bilgisi yoktur. Yalnızca bireysel ve rastgele olarak değil kolektif bir şekilde parti aracılığıyla eyleme geçme imkanı eyleme bilinçli bir yön verebilir ve sınıf onun sonuçlarını özümseyebilir.

Bütün bu yazı boyunca tartıştığımız sorunun teorik bir eksiği, egemen sınıfların oluşum süreçleri üzerine hemen hiç konuşmamamızdır. Açık ki, egemen sınıflar da oluşurlar. Ancak, egemen sınıfların (özel olarak da burjuvazinin) bir sınıf olarak oluşumu, kendi egemenliklerini sağlayan (özel olarak kapitalist) üretim tarzına bağlı olarak bütün bir toplumun -ekonomik, siyasal, hukuksal, ideolojik, kültürel vd.- kurulduğu tüm toplumlarda içsel, içselleştirdiği kadar belirsizleşmiş ve sürekli bir süreçtir. Kapitalizmde yurttaş, burjuva kültürünün ve değerlerinin sembolüdür. Ayrıca devlet de, egemen sınıfları egemen sınıf olarak -gerektiğinde egemen sınıflar arası çelişkileri de zor yoluyla gidererek- kuran, oluşturan özel bir tarihsel kurumdur. Özel olarak kapitalist devlet, işçi sınıfı bilincini "bastran" ve egemen sınıf bilincini "kuran" bir kurumdur. Bunu hem yalın devlet aygıtı (zor-yasalık: "zor kullanma tekeli"), hem siyasal toplum (meşruiyet), hem de ideolojik aygıtlar (ikna ve meşruiyet üretimi) aracılığıyla yapar. Sınıflar yurttaşlar olarak eşitleyen yasalar, işçi sınıfının her tür kalkışmasını "toplumsal başı" bozmakla itham eder. Yurttaş olarak işçi, toplumsal başın kurucu öznesi oldukça, devrimci eylemin özdeneyiminden uzaklaşır; çoğu kez, ideolojik aygıt -bu bakımdan bir devlet organı- olan sendikalar tarafından yürütülen direnişler, onun yurttaş olarak kuruculuğunu sınıfının üyesi olarak terketme noktasına çıkmasını -başka bir sınıf olduğunun farkına varmasından bağımsız olarak- sağlayamaz; çünkü "zor" ve "aldatmaca" ile partinin ona sağladığı çevreye, yani deneyiminin sınıf bilinci düzeyine çıkabileceği tek çevreye ulaşamaz. Ama en geri eylem bile yankı bulacak materyali sağlar ve örgüt -parti- daha ileri bir eylem için bir biçim oluşturarak bu yankının üzerine oturur.

Sonuç olarak, işçi sınıfı, bir, toplumsal (toplumun içsel bölünmesini gösteren) ve tarihsel (fail olarak toplumu dönüştüren) bir ilişkidir; iki, bu ilişki maddidir (maddi bir temeldir) ve maddi bir temele dayanır ki bu mad-

di temel sömürüdür (doğrudan ya da dolaylı sömürü ilişkisidir) ; üç, işçi sınıfı sürekli bir oluşum halindedir. İşçi sınıfının sürekli bir oluşum halinde olması, onun bağımsız olarak hareket edemeyeceği anlamına gelmez, aksine, oluşumunun bu özel tarihsel evresinde, bir kez partisine kavuşmuş ve tarihsel programını (sosyalizmi) ilan etmişken, bu süreklilik sadece onun devrimci bir tarihsel fail olarak gücünü ve olanaklarını gösterir.

Notlar

1 Lenin'in *Komünist Manifesto*'nun bu önermesi üzerine olan açıklaması şöyledir: "Belli bir toplumda, toplumun bazı üyelerinin uğraşının, ötekilerin uğraşı ile çatıştığı, toplumsal yaşantının çelişkilerle dolu olduğu ve tarihin, uluslarla toplumların kendi içerisinde olduğu kadar, uluslarla toplumların arasında da bir savaşıma ve, gene bu anlamda, birbirini ardından gelen devrim ve gerileme, barış ve savaş, durgunluk ve hızlı ilerleme ya da düşüş dönemlerini ortaya koyduğu herkesçe bilinmektedir. Marksizm görüşündeki bu labirent ve kaosu yöneten yasalaman bulunması için bir kılavuz, yani sınıf mücadelesinin bir teorisini sağlamıştır. Belli bir toplumun ya da toplumlar grubunun bütün üyelerinin uğraşları toplumunun incelenmesiyle ki, bu uğraşların sonucunun bilimsel bir açıklamasına ulaşılabilir. Şu halde çatışma halindeki uğraşlar, her toplumun bölünmüş olduğu sınıfların yaşam biçimi ve konumlarındaki farklılıklarından gelmektedir: 'Bugüne dek varolan toplumların tarihi' diye yazıyordu Marx, *Komünist Manifesto*'da (Engels, daha sonra ilkel topluluğun tarihi dışında, diye eklemiştir) 'sınıf savaşımının tarihidir'" (Lenin, 1990: 23-24).

2 Burada kullandığımız "birimsel bilgi" kavramı, Thompson'un *Teorinin Sefaleti*'nde (1994) kullandığı, "birimsel toplumsal bilgi" kavramından estelenmiştir. (bkz. Anderson, 1998: 92) Fakat kavram, Thompson'daki gibi bir bilim olarak Marksizm anlayışını eleştirip tarihsel materyalizmi yeniden kurma amacı ile özel olarak kullanılmamıştır. Marksizmin, sadece bir bilim olarak "bilgi" sunmadığı ve bu yüzden, Marksizm içinde devrinen bir teorisyenin de toplumdaki yasalar (toplumsal yapılar içindeki eğilimler) üzerine edindiği (ve sunduğu) önermelerin, kısmi, yaklaşık ve kendisi de tarihsel bir bilgi olarak varolabileceği gerçeğine işaret eden en verimli kavram olduğu için tercih edilmiştir. Buna göre, Marksizm alanı içinde edinilecek bilgi kısmidir, çünkü, örnek olsun sömürülen bir işçinin nasıl sömürüldüğü bilgisini tarihsel materyalizm bir birimsel bilgi olarak verir, ama nasıl sevindiğini ancak bir roman (ya da diğer edebi ya da olmayan insan bilimleri disiplinleri) sanatsal (ya da o disipline ait) bilgi olarak verir. Bu bilgi, yaklaşıktır, çünkü, bir sonraki konjonktür için kararsız olduğu (yani bir sonraki konjonktür için ancak bir eğilimi bildirdiği) gibi, süreç ve özne bağımlıdır. Bu bilgi, son olarak, tarihseldir. 'Birimsel' kavramı ile işaret etmeye çalıştığımız şey sadece budur; daha fazlası değil.

3 Burada ayrıca vurgulamaya gerek görmüyoruz ki, söylem indirgemeciler başka bir deyişle post-Marksistler, bize göre Marksizmler alanı içinde değildir.

4 Tarihsel zaman ve sosyolojik zaman kavramları orijinal olarak Gurvitch tarafından kullanılmıştır. Gurvitch'de, kavramlar sırasıyla "tarihsel zamanlar" ve "sosyolojik zamanlar" şeklindedir. Gurvitch, her ikisinin de çoğulluğuna özellikle vurgu yapar (1999:337). Burada, kavramları Gurvitch'den ödünç almakla yetinmiyoruz, devamında yapı ve sürecin, yapı ve öznenin, aynı birimsel toplumsal bilgi içinde işlevli olabileceği bir Marksizm kavrayışı için yeniden tanımlamaya çalışıyoruz.

5 Bunu daha doğru olarak şöyle ifade edebiliriz: "Marksizm, -tarihsel dönüşümlere bir açıklama getirmekten fazlasını- tarihsel biçimde, asıl alanı olarak belirlediği tarihsel

sistemlerin içsel süreçlerine başvurarak yapar. Bu bakımdan tür olarak Darwinci evrim kuramından ve evrim kuramı gibi, tarihsel değişimi tarihsel topluluklar üzerindeki dışsal değişkenlerin sonucu gibi gören rakip tarihsel değişim açıklamalarından da farklı, köktenci bir biçimde tarihsel bir kuramdır." (Levine ve Sober'den akt. Callinicos, 1998:71)

6 "Thompson'un Marksizmi gözden geçirmesinde, 'toplumsal varlık' (maddi yaşamlarında kadınların ve erkeklerin belirli ilişkileri) ile 'toplumsal bilinç'i (bu ilişkilerin öz bilinci) dolayımlayan 'deneyim'e vurgusu merkezi önemdedir. İnsan zihninin bir ürünü olarak kavranan kültür hem toplumsal varlığa hem toplumsal bilinçe girer. İnsan bilinci olmaksızın hiçbir üretim tarzı, mülkiyet ilişkisi ya da emek süreci olanaklı değildir." (Trimberger, 1999: 219).

Kaynakça

- Anderson, P. (1998) *Marksizmde Tartışmalar* çev. A. Özdemir, İstanbul: Göçebe.
- Aksoy, H. (1992) *Marksizmde Temel Kavramlar* İstanbul: Sorun.
- Callinicos, A. (1998) *Tarih Yapmak* çev. N. Saatçioğlu, İstanbul: Özne.
- Cohen, G. A. (1998) *Karl Marx'ın Tarih Teorisi* çev. A. Fethi, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Cornforth, M. (1997) *Tarihsel Materyalizm* çev. A. Fethi, İstanbul: Sarmal.
- Çeçen, M. (1997) "Yeni Zamanlar, Devrimci Politika ve Mahir Çayan" *Yeniden DEVRİM*, 2.
- Gurvitch, G. (1999) *Sosyoloji ve Felsefe* çev. K. Cangızbay, İstanbul: Değişim.
- Laclau, E. (1995) "Politika ve Modernitenin Sınırları" Y. Alogan (der.) *Postmodernist Burjuva Liberalizmi içinde*, İstanbul: Sarmal.
- Lenin, V.I. (1990) *Marx, Engels, Marksizm* çev. V. Erdoğan, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990a) *Kapital* cilt:3 çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1992) *Ekonomi Politika'nın Eleştirisine Katkı* çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K ve Engels, F. (1976) *Komünist Manifesto* çev. S. Arslan, Ankara: Bilim ve Sosyalizm.
- Marx, K. ve Engels, F. (1977) *Seçme Eserler 2* çev. S.Belli vd., Ankara: Sol.
- Mısır, M.B. (1998) "Tarihsel Materyalizmde Üstyapı ve Devlet" *Özgür Üniversite Forumu*, Aralık.
- Mısır, M.B. (1998a) "O Yer, Marksizm ve Edebiyat Hakkında Bir İki Satır" *Kül*.
- Öngen, T. (1994) *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi* İstanbul: Alan.
- Portelli, H. (1982) *Gramsci ve Tarihsel Blok* çev. K.Somer, Ankara: Savaş.
- Poulantzas, N. (1992) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* çev. Ş.Süer, İstanbul: Belge.
- Thompson, E.P. (1994) *Teorinin Sefaleti* çev. A.F. Yıldırım, İstanbul: Alan.
- Trimberger, E.K. (1999) "E.P. Thompson: Tarihin Sürecini Ayarlamak" T. Skocpol (der.) *Tarihsel Sosyoloji içinde*, çev. A. Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.